

Ключові слова: життєва перспектива, самовизначення, юнацький вік, рання дорослість.

В статті проаналізовано особливості становлення життєвих перспектив в юнацькому віці та в період ранньої дорослості. В процесі дослідження виявлено статистично значущі відмінності в характеристиках життєвих перспектив досліджуваних жінок юнацького віку (17-20 років) і серед дорослих (21-33 років).

Ключевые слова: жизненная перспектива, самоопределение, юношеский возраст, ранняя взрослость.

В статье проанализированы особенности формирования жизненных перспектив в юношеском возрасте и в периоде ранней взрослости. В процессе исследования выявлено статистически значимые отличия в характеристиках жизненных перспектив исследуемых женщин юношеского возраста (17-20 лет) и среди взрослых (21-33 года).

Keywords: vital prospect, self-determination, youth age, early adulthood.

In the research the features of becoming of vital prospects in youth age and in the period of early adulthood were analysed. During the research statistically significant differences in descriptions of vital prospects of the explored persons (females) of youth age (17-20 years) and among adults (21-33 years) were discovered.

Психологічні особливості становлення життєвих перспектив особистості в юнацькому віці та в періоді ранньої дорослості

У останні десятиліття все більшу увагу науковців та практичних психологів привертає проблема побудови людиною психологічної моделі свого майбутнього. Дослідження Г.М.Андрєєвої, Л.І.Божович, Л.С.Виготського, Є.І.Головахи, І.В.Дубровіної, Д.Б.Ельконіна, Е.Еріксона, І.С.Кона, О.О.Кроніка, Б.С.Круглова, К.Левіна, О.М.Леонтьєва, В.С.Мерліна, Ж.Піаже, О.М.Прихожан, Д.І.Фельдштейна та інших переконливо доводять, що юнацький вік є періодом самовизначення особистості, розвитку її життєвої перспективи. Саме у цьому віці зростає вміння молодої людини розрізняти бажане і можливе, відбувається становлення стійкого ядра її ціннісних орієнтацій [7, с. 145].

Відомо, що процеси самовизначення та стабілізації особистості в ранній юності пов'язані з формуванням її світогляду [10, с. 170]. Однак, справжнє самовизначення продовжується і після періоду ранньої юності, визначаючи завершальний етап онтогенетичного розвитку особистості і внутрішню позицію дорослої людини [2, с. 242]. Зокрема, на думку Є.І.Головахи, психологічно та соціально незрілою (несамостійною у

рішеннях і вчинках, безвідповідальною) людина може бути і в 20, і в 30, і в 40 років [5, с. 4]. Водночас, – як зазначає І.Ю.Кулагіна, – світоглядні проблеми не вирішуються раз і назавжди. Життєво важливі події, зміни, переживання людиною кризових станів часто зумовлюють перегляд нею своїх юнацьких сподівань і очікувань [10, с. 171]. Тому, на нашу думку, виявлення динаміки життєвих перспектив особистості на різних вікових етапах її розвитку сприятиме не лише поглибленню розуміння проблематики становлення психологічної моделі майбутнього людини, але й розв'язанню цілої низки практичних завдань її особистісного та професійного самовизначення, соціальної та психологічної зрілості.

Метою нашого дослідження є виявлення особливостей становлення життєвих перспектив особистості в юнацькому віці та в періоді ранньої дорослості.

Предмет дослідження: змістовно-динамічні характеристики життєвих перспектив особистості в юнацькому віці та в період ранньої дорослості.

Гіпотеза: досягнення людиною віку ранньої дорослості супроводжується значущими змінами змістовно-динамічних характеристик її життєвих перспектив.

На думку Є.І.Головахи, "життєву перспективу слід розглядати як цілісну картину майбутнього в складному та суперечливому взаємозв'язку програмованих та очікуваних подій, з якими людина пов'язує соціальну цінність і індивідуальний смисл свого життя. Ціннісні орієнтації, життєві цілі і плани є ядром життєвої перспективи, без якого вона втрачає свою основну функцію – регулятивну" [4, с. 23]. З поданим тлумаченням життєвої перспективи особистості узгоджується також визначення Л.Д.Тодорів [17, с. 6], яка розглядає це поняття як спосіб "структурування особистістю свого близького та віддаленого майбутнього за допомогою ціннісних орієнтацій, життєвих цілей, планів, програм". Тому "ключовим моментом у дослідженні життєвої перспективи людини повинні стати ті конкретні цілі і плани, з

допомогою яких вона має намір втілити в дійсність свої життєві цінності" [4., с. 23].

"Образи майбутнього в юності, – на думку І.С.Кона [цит. за 4, с. 25], – орієнтовані перш за все на результат, а не на засоби його досягнення, тобто не підкріплюються в потрібній мірі конкретними життєвими планами". Старшокласнику надто складно правильно співвідносити глибину (охоплення досить довгих відрізків часу) і ширину (включення свого особистого майбутнього в коло соціальних змін, сфер діяльності) власної часової перспективи, що є необхідною психологічною передумовою побудови особистістю цілісної життєвої перспективи [7, с. 141].

Як зазначає Є.І.Головаха, аналіз цілої низки досліджень змістовних характеристик життєвих перспектив молоді дозволяє зробити висновок про їх значні змістовні відмінності у різних поколіннях досліджуваних [4, с. 25]. Досить різними за своїм змістом, реалістичністю, зрілістю є також життєві плани старшокласників та студентів [5; 8]. Зокрема, характерними для них є компенсаторно-ілюзорний, дискретний, реалістично-конструктивний та цілісний типи життєвих перспектив [15, с. 19].

За даними деяких досліджень домінуючими цілями-цінностями юнацтва є освіта, сім'я, робота, гроші, одруження, незалежність, діти, кохання, професія, самовдосконалення. Для хлопців пріоритетними є соціальна та особистісна сфери, а для дівчат – соціальна, особистісна і сімейна [1; 5]. Проте, як зазначає М.Р.Гінзбург, в юнацькому віці визначені життєві цілі є вельми динамічними, що зумовлюється початком нового особистісно-активного життєвого циклу. Суб'єкт, на думку вченого, постає перед необхідністю нового особистісного самовизначення, яке припадає на студентські роки [3].

Досліджуючи життєві перспективи і плани студентів, І.А.Підласа виокремила їх прогнози щодо матеріальних і соціальних досягнень та видів діяльності, якими вони будуть займатись після закінчення вищого навчального закладу. На думку дослідниці, студентам притаманна соціальна

зрілість та розкутість, що зумовлюється, вірогідно, загальним цілісним баченням досліджуваними власного життя, реалістичним осмисленням життєвого шляху [14, с. 21].

Згідно результатів досліджень С.В.Кучеровської та А.В.Старикової, на першому і другому курсах навчання у студентів виявлено достатньо високі показники наявності цілей щодо свого майбутнього, які надають життю осмисленості та спрямованості. В подальшому вони дещо знижуються на третьому курсі та зростають на четвертому, досягаючи найвищих значень на п'ятому курсі. Подібну динаміку мають також показники інтересу та емоційної насиченості життя, що характеризують міру задоволеності суб'єктом своєю теперішньою життєвою ситуацією [11, с. 188]. На думку дослідниць, високий рівень осмисленості життя на перших курсах зумовлений фактом вступу до ВНЗ, здачею сесій та цікавістю до нового життя [11].

Загалом, дослідження особливостей життєвого прогнозування і планування студентами ВНЗ дозволило виявити наступну закономірність: реалістичність та цілісність сприймання життєвого шляху, оптимальність життєвої перспективи залежить від їх попередніх соціальних успіхів та досягнень (успішне закінчення школи, вступ до ВНЗ, зростання соціального статусу, досвід самостійного прийняття рішень). Дані чинники є також передумовою розвитку соціальної активності молоді, її дієвості, самостійності, цілеспрямованості; адекватності при плануванні майбутньої професійної діяльності; інтернальності; особистісної гнучкості; відкритості, комунікабельності, діловитості, співробітництва; поглиблення почуття впевненості у власних силах, власної винятковості, неповторності, безконфліктності, емоційної врівноваженості [15, с. 19].

Водночас, результати деяких досліджень свідчать про те, що змістовно-динамічні характеристики життєвих перспектив індивіда можуть опосередковуватись наявністю у нього хронічних соматичних порушень та специфікою його взаємин із членами своєї сім'ї, які, в значній мірі,

обумовлені наявністю такого захворювання [6; 16]. Зокрема, старшокласникам, які мають різні психосоматичні розлади, властиві відмінності у характері взаємозв'язків якісно-кількісних констеляцій показників орієнтацій на майбутнє, зміст яких, до того ж, зумовлюється домінуючою на даний момент у сфері самосвідомості формою цілепокладання [6, с. 17].

Слід зазначити, що описані дослідження життєвих перспектив спрямовані на виявлення основних факторів їх становлення юнацькому віці. Водночас, потребує подальшого ґрунтовного дослідження динаміка змістовних характеристик життєвих перспектив при переході індивіда з періоду юності в дорослий вік.

Методика та організація дослідження. З метою виявлення відмінностей у змістовно-динамічних характеристиках життєвих перспектив особистості в юнацькому віці та в періоді ранньої дорослості, нами було проведено емпіричне дослідження, в якому взяло участь 155 студентів жіночої статі віком від 16 до 33 років ($M_c = 19,3$). З усієї вибірки досліджуваних 102 студентки мали вік від 17 до 18 років, 33 – від 19 до 20 років, 20 – від 21 до 33 років.

Досліджуваним пропонувались наступні методики:

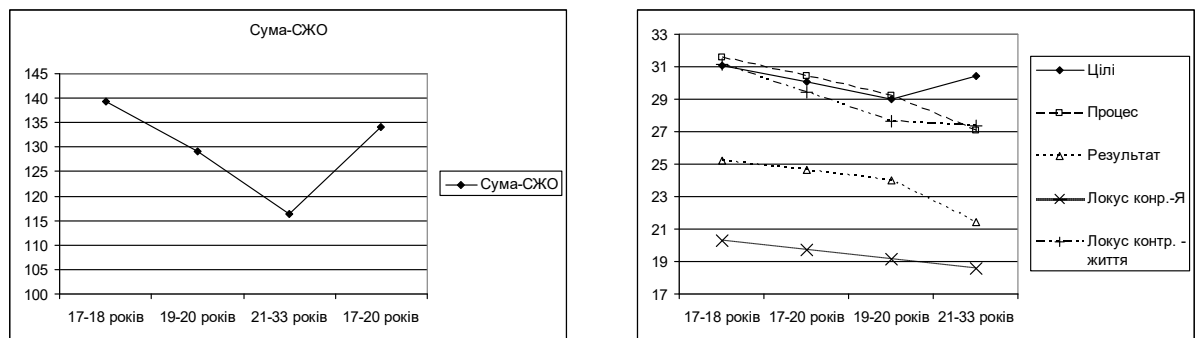
1. Тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО) Д.А.Леонтьєва [12], який використовувався з метою: 1) виявлення майбутніх цілей, які надають осмисленості життю досліджуваних і формують у них особистісну спрямованість та часову перспективу; 2) виявлення особливостей сприйняття досліджуваними свого життя як цікавого, емоційно насиченого та наповненого смислом; 3) об'єктивації оцінок прожитого відрізка життя і відчуття його продуктивності та осмисленості; визначення уявлень про себе як про особистість, яка контролює події власного життя (локус контролю-Я та локус-контролю-життя); 4) оцінки рівня загальної осмисленості суб'єктом свого життя (ОЖ).

2. Методика "Перспектива мого життя" (ПМЖ) [13], яка містить набір пар протилежних за своїм значенням тверджень, які відображають різні аспекти

уявлень про майбутнє життя, а саме: емоційне ставлення; визначеність та тривалість; соціальне благополуччя; суб'єктну позицію щодо свого майбутнього. Сума оцінок, отриманих за всіма парами тверджень, на думку Є.А.Міско і Н.В.Тарабріної, відображає тенденцію оцінювати життєву перспективу в цілому як песимістичну чи оптимістичну.

Одержані в результаті дослідження дані оброблялись з допомогою математичних методів: критерію Колмогорова-Смірнова, t-критерія Стьюдента для незв'язаних вибірок. Розрахунки здійснювались з допомогою статистичного пакету SPSS 13.0 for Windows.

Результати. Середні величини результатів досліджуваних груп за кожним з параметрів опитувальника Т.Лірі подано на рис. 1.

Графіки розподілу середніх значень основних параметрів за методикою СЖО

Рис. 1.

Аналіз отриманих результатів дослідження за кожним з параметрів методики СЖО з допомогою статистичного тесту Колмогорова-Смірнова дозволяє зробити висновок про їх відповідність нормальному розподілу ($p > 0,05$). Тому оцінка відмінностей одержаних нами результатів за даною методикою у групах заміжніх і незаміжніх досліджуваних здійснювалась з допомогою t-критерія Стьюдента (табл. №1).

Табл. №1

Розподіл показників статистичної значущості відмінностей у результатах виконання методики СЖО групами досліджуваних жінок різного віку (за t-критерієм Стьюдента)

Вікові групи досліджуваних жінок	Загальний показник ОЖ	Цілі	Процес	Результат	Локус контролю Я	Локус контролю життя
17-18 р. – 19-20 р.	2,071*	,492	1,851	1,297	1,218	2,861**
17-18 р. – 21-33 р.	3,497**	,378	2,910**	2,943**	1,440	2,564**

19-20 р. – 21-33 р.	1,468	-,710	1,120	1,653	,409	,176
17-20 р. – 21-33 р.	3,176**	,076	2,553*	2,826**	1,253	1,967

** - відмінність значуща на рівні 0,01

* - відмінність значуща на рівні 0,05

Таким чином, отримані результати дозволили констатувати наявність статистично значущої тенденції до зниження загальної осмисленості власного життя із досягненням суб'єктом дорослого віку. Схожу тенденцію також було виявлено за параметрами емоційної насиченості життя та задоволеності власною самореалізацією. Зокрема, нам вдалося об'єктивувати статистично значуще зниження даних показників у вибірці досліджуваних дорослої вікової групи (21-33 роки), що може бути індикатором зростання у них незадоволеності своїм минулим і теперішнім етапом життя.

Згідно отриманих нами результатів, за параметром локусу контролю життя статистично значуще зниження показників відбувається між періодами раннього та пізнього юнацького віку. Дана тенденція може бути ознакою зростання фаталізму у жінок 19-20 річного віку, наявності у них світоглядних переконань в некерованості власного життя та неможливості реалізації своїх життєвих планів тощо.

Водночас, статистично незначущими виявились зміни за параметрами оптимістичності/песимістичності методики ПМЖ, локусу контролю-Я і наявності у досліджуваних цілей, пов'язаних з власним майбутнім, які надають їх життю осмисленості, спрямованості та часової перспективи (методика СЖО).

Висновки. 1. Одним із найважливіших періодів у житті людини, протягом яких відбувається її особистісне та професійне самовизначення, становлення її життєвих перспектив, на думку багатьох дослідників, є юнацький вік. Проте, переживання суб'єктом різноманітних кризових станів, а також важливі події та зміни в його подальшому житті часто зумовлюють перегляд ним своїх юнацьких сподівань і очікувань.

2. Дослідження життєвих перспектив жінок юнацького та раннього дорослого віку дозволяє констатувати наявність статистично значущих відмінностей у характеристиках загальної осмисленості досліджуваними

свого життя; сприйнятті ними свого життя як цікавого, емоційно насиченого та сповненого смыслом; оцінках прожитого відрізка життя і відчуття його продуктивності та осмисленості; уявленнях про себе як про особистість, яка контролює події власного життя (локус-контролю-життя).

Проведене дослідження, його результати та висновки не вичерпують всіх аспектів проблеми становлення життєвих перспектив особистості. Зокрема, на наш погляд, важливим є проведення лонгітюдного дослідження динаміки життєвих перспектив особистості. Потребує також подальшого ґрунтовного вивчення динаміка характеристик життєвих перспектив у чоловіків на різних етапах їх онтогенезу.

Література:

1. Акопов Г.В., Быкова Н.Л. Исследование динамики смысложизненных ориентаций // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни: Материалы III-V симпозиумов / Психологический институт Российской Академии образования / Редкол.: Чудновский и др. – М.: "Ось-89", 2001. – С. 164-171.
2. Божович Л.И. Проблемы формирования личности // Под редакцией Д.И.Фельдштейна / Вступительная статья Д. И. Фельдштейна, 2-е изд. М.: Издательство «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. – 352 с.
3. Гинзбург М.Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема // Вопросы психологии. – 1988. – №2. – С. 19-26.
4. Головаха Е.И. Жизненные перспективы и профессиональное самоопределение молодежи: монография. – К.: Наукова думка, – 1988. – 143 с.
5. Головаха Е.И. Путь к зрелости: Формирование социал. зрелости сов. молодежи / Е.И.Головаха. Путь к зрелости: Формирование социал. зрелости сов. молодежи. В.Ю.Барков. Идеал юных: Ком. общест. идеал и сов. молодежь. – К.: Молодь, – 1988. – 80 с.
6. Дідковська Л.І. Особливості уявлень про своє майбутнє у старшокласників із соматичними порушеннями: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К., 2003. – 19 с. – www.nbuv.gov.ua.
7. Кон И.С. Психология юношеского возраста: Учеб. пособие. – М.: Просвещение, 1979. – 175 с.

8. Коржова Е.Ю. Методика "Психологическая автобиография" в психодиагностике жизненных ситуаций: Методическое пособие. / Под. ред. Л.Ф.Бурлачука. – К.: МАУП, 1994. – 109 с.
9. Крайніков Е.В. Психологія розвитку: Словник-довідник. – К.: Арістей, 2004. – 2004. – 260 с.
10. Кулагина И.Ю. Возрастная психология (Развитие ребенка от рождения до 17 лет): Учеб. пособие. 5-е изд. – М.: Изд-во УРАО, 1999. – 176 с.
11. Кучеровская М.Р., Старикова А.В. Динамика смысложизненных ориентаций в период обучения студентов в вузах // Психологические, философские и религиозные аспекты смысла жизни: Материалы III-V симпозиумов / Психологический институт Российской Академии образования / Редкол.: Чудновский и др. – М.: "Ось-89", 2001. – С. 186-192.
12. Леонтьев Д.А. Тест смысложизненных ориентаций (СЖО). – М.: Смысл, – 1992. – 14 с.
13. Миско Е.А., Тарабрина Н.В. Особенности жизненной перспективы у ветеранов войны в Афганистане и ликвидаторов аварии на ЧАЭС // Психологический журнал. – 2004. – том 25, №3. – С. 44-52.
14. Підласа І.А. Психологічний аналіз категорії життєвого шляху особистості: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2005. — 20 с. — www.nbuv.gov.ua.
15. Рудь Г.В. Формування життєвих перспектив у ранній юності: Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 [Електронний ресурс] / Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. — К., 2005. — 20 с. — www.nbuv.gov.ua.
16. Сидорик Ю.Р. Особливості життєвих перспектив студентів з хронічними захворюваннями, які потребують допомоги батьків // Наукові записки інституту психології імені Г.С.Костюка АПН України / За ред. академіка С.Д.Максименка. – К.: Міленіум, 2006. – Вип. 27. – С. 527-535.
17. Тодорів Л.Д. Психологічні умови формування життєвих перспектив у ранній юності (когнітивний аспект): Автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2000. – 19 с. — www.nbuv.gov.ua.